

Nehcu'l-Belâğa'da İnsanı İnşâ Eden Özelliklere Dair Bir Mülâhaza^a

HACI ÇİÇEK^b

Öz

Nehcu'l-Belâğa, Hz. Ali'nin veciz sözlerini; emir, mektup ve tavsiyelerini içeren bir eserdir. Şerîf er-Radî tarafından derlenmiştir. Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir yere sahiptir. Birçok âlim tarafından şerh edilmiştir. Her ifadesinde hikmet dolu anlamlar bulunmaktadır. Eserdeki ibare ve ifadeler, Hz. Ali tarafından bizzat yaşanan tabloların birer yansımasıdır. Onda gerek sivil gerekse askerî olsun, her iş kolunda çalışanlar için örnek alınması gereken noktalar vardır. Hz. Ali, en sıkıntılı durumlarda bile çevresine adalet ve doğruluktan ayrılmamalarını tavsiye etmiş; siyasî rakiplerini de dengeli davranmaya çağırmıştır. Biz, bu çalışmamızda Hz. Ali'nin, bireysel ve toplumsal bağlamda insana kişilik ve kimlik kazandıran tavsiyelerini ele aldık: İman, adalet, cömert, cesaret, alçakgönüllülük, doğruluk, dostluk, güler yüzlülük, hikmet, kardeşlik hukuku, sadaka verme, namaz, sabır vb. erdemler, onlardan bazılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Nehcu'l-Belâğa, Şerîf Radî, Tavsiyeler, Erdemler

A Construction of Human Properties in Nahcu'l-Balagha

Abstract

Nahcu'l-Balagha is a work which constitutes the words, orders, letters and advices of Ali. It was compiled by Sheriff er-Radi. It has a prominent place in the field of Arabic language and literature. It is commented on by many scholars. Every expression has full of wisdom. The phrase and expressions in the work are reflections of events personally experienced by Ali. There are points to be taken as examples for those working in every

^a Bu çalışmamızda Muhammed b. Huseyn Şerîf er-Radî'nin (*Nehcu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992) nüshası esas alınmıştır.

^b Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arapça Öğretmenliği Bölümü [hcicek02@hotmail.com]

field, whether civil or military. Hz. Ali advised his fellows that even in the most troubled situations, they should behave with justice and righteousness; he also advised his political opponents to act in a balanced manner. We, in this study, have addressed Ali's recommendations for personality and identity making manners in the individual and social context. Faith, justice, generosity, courage, humility, truthfulness, friendship, gloriousness, wisdom, brotherhood law, charity, praying, patience, etc. virtues are some of them.

Key Words: Hz. Ali, Nahcu'l-Balagha, Sheriff er-Radi, Recommendations, Virtues

Giriş

Nehcu'l-Belâga, Şerîf er-Radî (ö.406/1015) tarafından derlenen, Hz. Ali (ö.40/661)'ye nisbet edilen ve çeşitli metinlerden oluşan antolojik formatta bir eserdir.¹ Müellif, derlediği eserin, onu okuyup belleyenlere söz söyleme sanat kapılarının açılacağı ve edebî yeteneklerini geliştireceği kanaatini taşıdığından kitabına “belâgat yolu, belâgat çıkışı” anlamına gelen bu ismi vermiştir. Eser hutbeler, hitabeler ve emirnameler, resmî ve özel mektuplar, vecizeler ve öğütler olmak üzere üç bölümden oluşmuştur.² Nehcu'l-Belâga'da Hz. Ali'ye atfedilen yetmiş dokuz mektup, emirname ve tavsiye³ ile dört yüz seksen hikmetli öğüt ve mevize mevcuttur.⁴

¹ Asıl adı, Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Huseyn b. Musa b. Muhammed eş-Şerîf er-Radî (ö.406/1015)'dir. Şia'nın şair ve müfessirlerindendir. Bağdat'ta ilimle meşgul olan bir aile içinde doğmuştur. Baba tarafından soyunun yedinci imam Mûsâ el-Kâzım yoluyla Hz. Huseyn'e, annesi Fâtma bint Huseyn yoluyla Hz. Hasan'a dayandığı kabul edildiğinden kendisine “Zü'l-hasebeyn” denmiştir. Ebû Ali el-Fârisî, Rummânî ve İbn Cinnî'den Arapça dersleri almıştır. Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Kadı Abdullâh el-Ekfânî'den Şâfî, Hanefî ve Mâlikî fikhını öğrenmiştir. Kadı Abdulcabbâr'dan Mu'tezile kelâm ve fikh usulü, Merzubânî ile Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cerrâr'dan ahbâr ve ensab derslerini öğrenmiştir İsâ b. Ali İbnu'l-Cerrâh, Sehl b. 'Abdullâh ed-Dîbâcî ve diğer kimselerden hadis rivayet etmiştir. Mustafa özel, “Şerîf er-Radî” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX/4. Hz. Ali'nin konuşma, mektup, öğüt, vasiyet, emir ve hikmetli sözlerini derleyen ve yorumlayan kişidir. Bazı kesimler, onun derlediği sözlerin, tümüyle Hz. Ali'ye ait olduğu konusunda pek emin değildir. Bkz. Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Said el-Kâsımî, *Kavâ'idu't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 231.

² Mustafa b. 'Abdullâh Hacı Halîfe (Katib Çelebî), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdâd, 1941, II/1991; İsmail Durmuş, “Nehcu'l-Belâga” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII/538-540.

³ Bkz. Ebû'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Mûsâ Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992, s. 537-678.

⁴ Şerîf Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s. 681-790.

Nehcu'l-Belâğa, mu'allakatlar, hamâseler ve Makâmâtü Harîfî gibi Arap dili ve edebiyatının örnek eserleri arasında yer almaktadır.⁵ Eser hakkında birçok olumlu ve olumsuz görüşler ileri sürülmüştür.⁶ Onlarca kez şerh edilmiştir.⁷

Hiz. Ali'nin aforizmaları, bireysel ve toplumsal bağlamda insan haklarına dair bir manifesto niteliği taşımaktadır. Nehcu'l-Belâğa, aslında Hiz. Ali'nin zorluklar, meşakkatler, ihanete uğrama ve sıkıntılarla geçen ömrünün bir yansıması durumundadır. Her biri, nasihat içerikli ve hikmete mebnî sözlerdir. O, kimi sözlerini, hadislerden esinlenerek damıtmış, kimini de kendi ilmî fîraset ve basiretinden vurgulamıştır. Onların bir kısmı, kendisine sorulan soruların cevabıdır. Bir kısmı, bir olaya istinaden vurguladığı nasihatidir. Bir kısmı da ehline, idare erkindeki sivil memuruna ya da komutanına verdiği dünyevî ve uhrevî tavsiyelerdir. Özellikle oğlu Hasan (ö.49/669)⁸, kardeşi Akil (ö.60/680)⁹, Basra valisi Osman b. Huneyf

⁵ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusîyye, Tûnus, 1984, I/21.

⁶ Ebû Abdullâh İbnu'l-Vezîr Muhammed b. İbrâhîm b. Murtazâ el-Kâsîmî, *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım fî Zebbi 'an Sunneti Ebi'l-Kâsım*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1994, I/232; V/75.

⁷ Hacı Halife, *age*, II/1991; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetu'l-'Ârifîn Esmâu'l-Muellîfîn Âsâru'l-Musannîfîn*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrût, 1951, I/507, 528, 700, 745, 815, II/60, 108, 504, 526, 564; Hayruddîn Zirîklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1980, I/37, 268; II/141, 166, 223, 235, 296.

⁸ Asıl adı, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib el-Kureşî el-Hâşîmî'dir. Hiz. Peygamber'in torunu, Hiz. Fatıma ile Hiz. Ali'nin büyük oğludur. Hicretin 3. yılında Şaban ayında (Ocak-Şubat 625) veya Ramazan ayının 15'inde (1 Mart) Medine'de doğmuştur. Babası ona Harb adını koymayı düşünmüşse de Hiz. Peygamber, cahiliye döneminde bilinmeyen Hasan adını ve Ebû Muhammed künyesini vermiş ve kulağına bizzat ezan okumuştur. Mücteba, Takî, Zekî ve Sıbt lakaplarıyla tanınan Hiz. Hasan halim selim, cömert, sakin, vakarlı, siyaset ve fitneden kaçınan bir yaratılışa sahipti. Siyasî olaylara karşı ilgisizdi, babası Hiz. Ali'den sonra ona biat edilmiştir. Muaviye'nin ölümünden sonra Halifeliğin Hiz. Hasan'a verileceği vaadiyle halifelik görevinden feragat etmiştir. Rivayete göre Yezid b. Muaviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan eşlerinden Ca'de bint Eş'as b. Kays tarafından zehirlendi. 28 Safer 49 (7 Nisan 669) tarihinde vefat etti. Ölmeden önce kardeşi Huseyn'e Hiz. Peygamber'in yanına, bu mümkün olmadığı takdirde Cennetu'l-Bakî'de annesinin yanına gömülmesini vasiyet etmiş. Mervan b. Hakem birinci teklife karşı çıktığı için Medine Valisi Said b. As'ın kıldırıldığı cenaze namazından sonra Cennetu'l-Bakî'de annesinin yanına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan" maddesi, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI/282-285.

⁹ Hiz. Ali'den yirmi yaş büyüktür. Asıl adı, Ebû Yezîd Akil b. Ebû Tâlib b. 'Abdumuttalib el-Hâşîmî'dir. Câhiliye devrinde anlaşmazlıklarda hakemlik yapmıştır. Bedir'de müşrik ordusunda iken Müslümanlara esir düşmüştür. Mekke fethinden önce Müslüman olmuştur. Mute Seferi'ne katılmıştır. Yüklü bir borcunu Muaviye ödediğinden dolayı onun tarafına geçmiş ve Sıffîn'de kardeşi Hiz. Ali'ye karşı savaşmıştır. Arapçayı çok fasih

(ö.41/661)¹⁰ ve meşhur komutanı Malik b. Eşter (ö.93/711-12)^{e11} yönelttiği vasiyetleri, emir ve direktifleri, özelde tüm Müslümanlar, genelde ise bütün insanlık için evrensel bir manifesto hükmündedir. Çünkü Hz. Ali, küçüklüğünden itibaren vahyin merkezinde bulunmuş, onun pınarından kana kana içmiş bir kişidir. Dolayısıyla onun dedikleri, şu ana kadar bütün Müslümanlar tarafından dikkate alınmış, bundan sonra da dikkate alınacaktır.

Çalışmamızda ele alınan bazı kavram ve erdemler, farklı din, inanç ya da cahiliye dönemine has erdemlermiş gibi görülebilir. Oysaki İslâm'ın kabul edip vurguladığı tüm güzellikler ve özellikler, artık Kur'an ve sünnet temellidir diye düşünölmelidir. Mesela Cundub b. el-Anber'e isnat edilen "Zalim ya da mazlum olsun, kardeşine yardım et!" sözü¹², daha sonradan Hz. Peygamber tarafından seslendirildiğinden, İslâm'ın bir değeri olmuş ve kaynaklarda hadis diye yer almıştır.¹³

konuşanlardandır. Bkz. Ahmet Önkâl, "Akil b. Ebu Talib" maddesi, *DİA*, 1989, İstanbul, II/264.

¹⁰ Ebü Amr Osman b. Huneyf b. Vâhib el-Ensârî, sahâbîdir. Medine'deki Evs kabilesinin Amr b. Avf boyuna mensuptur. Sehl b. Huneyf'in kardeşidir. Hz. Ebü Bekir döneminde çıkan irtidat hareketlerini bastırmada başarılar göstermiştir. Hz. Ali tarafından Basra'ya valisi olarak tayin edilmiştir. Daha sonra Kufe valiliğine getirilmiştir. Kufe'de vefat etmiştir. Bkz. Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Huneyf" maddesi, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII/469-470.

¹¹ Malik b. el-Haris b. 'Abdiyeğûs en-Nehâî'dir. Hz. Ali'nin sadık taraftarlarından. Meşhur bir komutandır. Hz. Ali'nin sağ kolu durumundaydı. Yemen asıllı Mezhic kabilesine mensuptur. Yermük Savaşı'nda bir gözünü kaybettiği için "Eşter" (göz kapakları ters çevrilmiş) lakabıyla meşhur olmuştur. Sıffin'de Hz. Ali'nin süvari ve piyade kuvvetlerine kumanda etmiştir. Bir süre sonra Muhammed b. Ebübekir'in yerine Mısır valiliğine atanmıştır. Muaviye'nin planı ile içine zehir konulan bal şerbetiyle öldürülmüştür. Muaviye, Malik'in ölüm haberini, "Allah'ın balda bile askerleri vardır" ifadesi ile halka duyurmuştur. Bkz. Hasan Onat, "İbrahim b. Eşter" maddesi, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI/301. Malik'in ölüm haberi kendisine ulaştığında, şöyle demiştir: "Allah ona rahmet etsin, Mâlik de, ne Mâlik'ti! Eğer o, yüce bir dağ veya sarp bir kaya olsaydı, üstüne ne bir nal basabilir ne zirvesine bir kuş konabilirdi." Bkz. Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâga*, s. 780.

¹² Geniş bilgi için bkz. Ebü 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *el-Emsâl*, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimaşk, 1980, s. 142; Ebü Hilâl el-Hasan b. 'Abdullâh b. Sehl b. Saîd b. Mehrân el-'Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, ts, I/8, 58; Ebü'l-Hayr Zeyd b. 'Abdullâh b. Mes'ûd b. Rifâ'a el-Hâşimî, *el-Emsâl*, Dâru Sa'duddîn, Dimaşk, 1423, s. 39; Ebü Mansûr 'Abdumelik b. Muhammed b. İsmâ'il es-Se'alebî, *et-Temsil ve'l-Muhâdara*, Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kuttâb, Tûnus, 1981, s. 28; 'Abdullâh b. 'Abdulazîz b. Muhammed Ebü 'Ubeyd el-Bekrî, *Faslu'l-Makâl fî Şerhi Kitabi'l-Emsâl*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1971, s. 216; Ebü Tâlib b. Âsım el-Mufaddal b. Seleme el-Kûfî, *el-Fâhir*, Dâru İhya el-Kutubi'l-'Arabiyye, 1380, s. 147; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts, II/334; Ebü'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ fî Emsâli'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987, I/392.

¹³ Bkz. Buhârî, *Mezâlim* 4, *İkrah* 7; Tirmizî, *Fiten* 68.

Biz, Hz. Ali'nin *Nehcu'l-Belâğa*'da ele aldığı insanı insan yapan, onu inşâ ve ihyâ eden özelliklerden, ilkin iman kavramını daha sonra ise diğerlerini alfabetik ele almak istiyoruz. Zira iman, insanı inşâ ve ihyâ eden ilk temel taşıdır.

1. İnsana kişilik Kazandıran özellikler

1.1. İman

Hz. Ali'nin ele aldığı, hassasiyetle üzerinde durduğu ve çevresindeki insanlara habire hatırlattığı kavramların başında hayatın özü olan iman gelmektedir. O, bazen bir soruya karşılık imanı tarif etmiş, bazen bir olaya istinaden bazen de kişisel duyarlılığından konuyu gündeme getirmiştir. Hz. Ali, hayatın özü olan imanın, dört temel üzerinde kurulduğunu (*sabır, yakîn, adalet ve cihat*)¹⁴ söylemiştir.

Kendisine imanın mahiyeti sorulduğunda o, “İman, kalp ile tanıma, dil ile ikrar etme ve azalar ile kullukta bulunmadır.” şeklinde cevaplamıştır.¹⁵ Kendisine imanı tarif etmesini isteyen birisine “Yarın yanıma gel, insanların kabullerine/duyumlarına göre sana imanı tarif edeyim. Şayet sözümü unutursan, bir başkası onu zihninde tutar. Çünkü söz, firarî ürkek deveye benzer; kimisi onu yakalar kimisi de elinden kaçırr.” diye cevap vermiştir.¹⁶ O, bir ara “Kulun imanı; Allah'ın yanındaki, kendinin yanında bulunandan daha güvende olmadıkça, gerçek derecesine ulaşmaz” diye tanımlarken¹⁷, başka bir yerde ise iman ile cihadı bir arada anarak “Her kim Allah'ın adını yükseltmek ve zalimlerin adını alçaltmak için kılıcı ile karşı koyarsa, o hidayet yoluna girmiş, doğru yolda yürümeye ve kalbinde iman ışığı yanmaya başlamıştır” diye imanın ideal şeklini seslendirmiştir.¹⁸ Farklı bir zamanda ise erkeğin, kendi hanımını kıskanmasını da imanla özdeşleştirmiştir.¹⁹

¹⁴ Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâğa*, s. 685.

¹⁵ Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâğa*, s. 727.

¹⁶ Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâğa*, 741.

¹⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 750.

¹⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 765.

¹⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 707.

Oğlu Hasan'a, kalbini sağlam imanla güçlendirip hikmetle aydınlatmasını; ölümü, anmakla dizginlemesini ve kalbine ise yok olma gerçeğini yerleştirmesini tavsiye etmiştir.²⁰

Şimdi de doğrudan ya da dolaylı olarak imanla ilişkili özelliklerin analitik kritiğine geçelim. Hz. Ali'den gelen ifadelerle göre söz konusu özelliklerin başında adalet vasfı gelmektedir. Onun adalet erdemine ilgili birçok tanım ve tespiti bulunmaktadır.

1.2. Adalet

Hz. Ali'nin, en çok üzerinde durduğu erdemlerden bir tanesi de adalettir. Adalet, a-d-l fiilinin mastarıdır. Eşitlik²¹, dengeli karar verme²², insaf²³ ve hak yolda yürümek anlamlarına²⁴ geldiği gibi, hak üzere hüküm verme anlamına da gelir.²⁵ Adalet, sosyal ilişkiler bağlamında Allah'ın ilk emrettiği²⁶, sevip takdir ettiği²⁷ olgudur.²⁸ Zulmün ve cevr-u cefanın zıddıdır.²⁹

Adaletin zıddı zulüm sözcüğü ise z-l-m fiil kökünden türemiş bir isim kelimedir. Ondan türemiş olan zulmet kelimesi ise aydınlığın olmamasıdır; çoğulu zulumât'ır.³⁰ Yani adalet ile dünya aydınlandığı gibi zulüm ile de dünya kararmış olmaktadır.

²⁰ Şerif er-Radi, *age*, s. 573.

²¹ Râğib el-İsfahâni, *el-Mufredât*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412, s.551; Muhammed Murtaş ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Kâhire, ts., XXIX/444.

²² Bkz. Ebû 'Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. 'Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts. II/38; Ebû'l Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Ciyl, Beyrût, 1991, IV/246.

²³ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005, s. 856.

²⁴ Ebû'l-Hasan 'Ali b. Muhammed Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, ts., s. 147.

²⁵ ez-Zebîdî, *age*, XXIX/444.

²⁶ Nahl, 16/90.

²⁷ Mâide, 5/42; Hucurât, 49/9; Mumtahine, 60/8.

²⁸ Kur'an'da farklı formlarda geçen "adalet" kavramı için bkz: Bakara, 2/48, 282; Nisâ, 4/8, 129; Mâide, 5/8, 95; En'âm, 6/1, 152; Nahl, 16/90; Neml, 27/60; Hucurât, 49/9; İnfîtâr, 82/6-7.

²⁹ Bkz. Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1300, IV/153; ez-Zebîdî, *age*, XXIX/443-445.

³⁰ Bkz. Ebû'l Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Ciyl, Beyrût, 1991, III/214; Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Erkâm, Kâhire, 1999, s. 249; Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1998, I/74; Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1300, I/569;

Hz. Ali'nin çevresine sıklıkla tavsiye ettiği ve özellikle uygulanmasını istediği erdem, her hakkı hak sahibine vermek ve ilahî hukuktan ayrılmamak demek olan adalettir. Zira onunla idarelerin ömrü uzar, onsuz ise kısalar. Nitekim adalet sayesinde gökler ve yer nizam içinde ayakta durur.³¹

Hz. Ali'ye göre adalet; anlayış derinliği, bilgi genişliği, idare güzelliği ve hilmin sağlamlığıdır³² ve adaletli davranmakla, inatçı/zorba muhalif bile mağlup olur.³³

Hz. Ali, “Allah, şüphesiz adaleti ve iyilik yapmayı emreder”³⁴ ayeti hakkında “Adalet, hakkı gözetmektir”³⁵ yorumunu yapmıştır:

Hz. Ali'ye “Adalet mi, cömertlik mi daha üstündür?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Adalet, bir şeyi yerli yerine koymak; cömertlik ise adaleti kendi sahasında ortaya çıkarmaktır. Adalet, bir genel başkan; cömertlik ise özel bir misafirdir. Onun için adalet, bu iki sıfatın en şerefli ve en üstün olanıdır”³⁶; tevhid ve adalet hakkında sorulduğunda ise “Tevhid, Allah'ı kendi zihnine göre tasavvur etmen; adalet ise yaptıkların konusunda Allah'ı itham etmemendir” şeklinde tanımlamalar yapmıştır.³⁷

Kendisi son derece adalet mefhumuna kaldığı gibi aynı bağlılığı, emrindeki memurlardan da istemiştir. Mesela İran eyaletine genel vali olarak tayin ettiği Ziyâd b. Ebîh'e³⁸ vergiyi arttırmamasını, adaletle davranmasını, sert olmaktan ve zulmetmekten sakınmasını tavsiye etmiştir. Zira sertlik,

Râğıb İsfahânî, *el-Mufredât*, thk. Safvân 'Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1412, s. 537.

³¹ Bkz. Buhârî, *Megâzî*, 38; Ebû Dâvud, *Cihâd* 24.

³² Şerîf er-Radî, *Nehcu'l-Belâğa*, s. 685.

³³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 727.

³⁴ Nahl, 16/90.

³⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 728.

³⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 779.

³⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 787.

³⁸ Asıl adı, Ebû'l-Muğire Ziyâd b. Ebû Süfyân (ö.53/673)'dir. Emevîlerin Irak valisidir. Hicretin birinci yılında (622) Tâif'te doğmuştur. Annesi İranlı bir devlet adamının Hâris b. Kelede'ye hediye ettiği Sümeyye adlı bir cariye'dir. Babasının kim olduğu bilinmediği için daha ziyade İbnü Ebîhi (babasının oğlu) diye tanınmıştır. (44/664) yılında Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Ebû Süfyân'ın nesebine bağlanınca Ziyâd b. Ebû Süfyân olarak adlandırılrsa da Ziyâd b. Ebîh adıyla şöhret kazanmıştır. Bkz. İrfan Aycan, “Ziyâd b. Ebîh” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2013, XIVL/480.

dağılıp parçalanmaya sebep olur; zulmetmek ise kılıçların çekilmesine davetiye çıkarır, diye uyarıda bulunmuştur.³⁹

Malik b. Eşter'e ise "Hoşuna giden veya gitmeyen hususlarda adaletli davran! Kalbini, halkına şefkatli davranmaya alıştı ve kendini bu yönde geliştir! Allah'ın hakkına riayet etmede insafli ol; insanlara, özellikle ailene ve halkından özel ilgi duyduğun kişilere karşı insaf ve adalet ölçüsünde davranmaya özen göster! Eğer böyle yapmazsan, zulmetmiş olursun. Her kim Allah'ın kullarına zulmederse, Allah, kullarından daha çok ona düşman olur. Allah, kime düşman olursa, onun delilini çürütür, zulmünden vazgeçinceye veya tövbe edinceye kadar onunla savaşmaya devam eder. Hak konusunda orta yolu tutmak, adaleti genele yaymak, vatandaşları memnun etmek, senin öncelikli işin olsun! Çünkü kamunun hoşnutsuzluğu, azınlığın hoşnutluğuyla; azınlığın öfkesi de çoğunluğun hoşgörüsü ile bağışlanır. İdareciler açısından vatandaşların en zor kontrol edileni aristokrat kesimdir. Bunlar bollukta az, darlıkta ise daha az yardım eden, adaletten hoşlanmayan, aşırı istekte bulunan, verirken en az şükreden, verilmediğinde mazeret kabul etmeyen, zamanın felaketlerine karşı serzenişte bulunanlardır. Aralarında adaletle düzenlemeye giderek onları sevindirdiğinden, lehinde güç topladığından, onlara yumuşak davranarak adaletine alıştırdığından dolayı onların bu güçlerine dayanırsın. Senden önceki adaletli hükümetleri, onların mükemmel siyasetlerini, Peygamberimizin haber verdiklerini ve Allah'ın Kitabı'nda bulunan emirleri daima hatırlaman; tüm bu konularda gördüğün uygulamalarımıza uyma, sana yazdığım bu ahitnameye bağlı kalman gerekir⁴⁰ şeklinde tavsiyede bulunmuştur.

1.3. Alçakgönüllü Olmak

Allah, müminlerin özelliklerinden söz ederken, onların "yeryüzünde tevazu ile yürüdüklerini, cahillere aldırış etmediklerini"⁴¹ ve

³⁹ Şerif er-Radi, *age*, s. 788. Hz. Ali, bu tavsiye ile valisine "Allah'tan bir rahmet dolayısıyla, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile ve iş konusunda onlarla müşavere et. Eğer azmedersen artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever" (Âli İmrân, 3/159) mealindeki ayetin gereğini hatırlatmıştır.

⁴⁰ Şerif er-Radi, *age*, s. 622-633.

⁴¹ Furkân, 25/63.

“kibirilenmediklerini”⁴² vurgular. Bu erdem, herkesin kolaylıkla ulaşamayacağı kadar yüce bir mertebedir. Hele idare erkinde bulunup, bütün yetkileri elinde bulunduranlar için bu daha zor bir geçittir.

Bu konuda Hz. Ali çok hassas davranmıştır. Kendisi, alçakgönüllü olmayı ve acele etmemeyi, ikiz kardeşler olarak nitelemiş ve onları ancak büyük çabaların ortaya çıkaracağını eklemiştir.⁴³

Hz. Ali'nin üzerinde yırtık ve yamalı bir aba hakkında konuşulunca o, “Onunla kalp yumuşar, nefis alçak gönüllü olur”⁴⁴ ve “Alçakgönüllü olan, yaptığı işlerde aşırılığa gitmez, insanlar arasında takdir görür”⁴⁵ demiştir. Başka bir yerde ise “Ne mutlu alçakgönüllü, kazancı temiz, özü sağlam, ahlakı güzel, ihtiyacından fazlasını sadaka olarak veren, diline hâkim olan ve insanlara kötülük yapmayana!” şeklinde alçakgönüllü insanı takdir ve tebci etmiştir.⁴⁶

Hz. Ali, devlet mekanizmasına ve insanlar arasındaki sosyal ilişkilere aşına olduğundan, alçak gönüllü kimselerin davranışlarının, fitratı kirlenmiş cahiller tarafından suiistimal edildiğini görmüş; dolayısıyla insanların, cahile karşı alçakgönüllüye yardımcı olmaları gerektiğini söylemiştir.⁴⁷ Ona göre alçakgönüllü olmakla insana nimetler verilir⁴⁸; onunla dost akraba kazanılır⁴⁹; aynı zamanda bu yüce davranış, kişiyi örten bir örtüdür ve kişinin yanlış davranışlarını onunla kapatması gerekir.⁵⁰

Hz. Ali, bu konuda komutanı Malik b. Eşter'e şunu söylemiştir: “Sana gelip derdini anlatamayan, gözlerin horladığı, insanların küçümsediği kişilerin durumlarını araştır! Durumlarını araştırmak için Allah'tan korkan, alçak gönüllü, güven duyduğun kimseleri seç ki, onlar da, sana o kimselerin durumlarını olduğu gibi iletinler! Zamanının bir bölümünü de zulme uğramış kimselerin sorunlarını dinlemeye ayır! Onlarla herkese açık bir

⁴² İsrâ, 17/37; Lokmân, 31/18.

⁴³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 784.

⁴⁴ Şerîf er-Radî, *age*, s. 701.

⁴⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 685.

⁴⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 707.

⁴⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 724.

⁴⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 727.

⁴⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 775.

⁵⁰ Şerîf er-Radî, *age*, s. 776.

toplantı düzenle, o toplantıda seni yaratan Allah için alçakgönüllü ol! Aranıza da kimse girmesin!”⁵¹

Dikkat edildiğinde halkına karşı bigâne kalmayan Hz. Ali, gerek sivil gerekse asker memurlarının da halktan soyut bir hayat yaşamamalarını emretmiştir.

1.4. Cömertlik

Kendisi de çok cömert olan Hz. Ali, çevresindeki insanlara hep aynı erdemi tavsiye etmiştir. Mesela “Cömert ol, savurgan olma; ölçülü ol, cimri olma!” sözü, onun bir kültür haline getirdiği sözlerdendir.⁵²

Ona göre cömertlik, istenmeden vermektir. İstendikten sonra vermek utançtandır veya kınanmak endişesindedir.⁵³ Bu sıfat, şereflerin bekçisidir⁵⁴; akrabalıktan daha güzel ve daha sevimlidir.⁵⁵ Hz. Peygamberin yanında yetişen Hz. Ali, cömertliğin zıddı olan cimriliği, bir ayıp ve yüz kızartıcı bir kusur olarak nitelemiştir⁵⁶; onu, bütün kötülüklerin bulunduğu bir zemin ve insanı her kötülüğe doğru çeken bir yular olarak nitelemiştir.⁵⁷

Hz. Ali, Malik b. Eşter’e “Askerlerini, toplumun yiğit, şerefli, salih aileye mensup, özgeçmişini temiz kimselerden seç! Ayrıca yardımsever, cesur, cömert ve saygın kişilerden de seçmeye çalış! Çünkü bu özellikler, asaletin ve güzel değerlerin özüdür” şeklinde tavsiyede bulunmuştur.⁵⁸

1.5. Diline hâkim olmak

Malum olduğu üzere Hz. Peygamber, sahabesine dillerine hâkim olmalarını ve dillerini hak üzere sebat kılmalarını emretmiştir.⁵⁹ Allah, ne gözyaşı sebebiyle ne de kalbin hüznüyle azap vermeyecek; ancak dil nedeniyle azap yahut merhamet edecektir.⁶⁰

⁵¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 622-633.

⁵² Şerîf er-Radî, *age*, s. 687. Hadiste “sadaka vermekle malın eksilmeyeceği” vurgulanmıştır. Tirmizî, *Zuhd* 17.

⁵³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 692.

⁵⁴ Şerîf er-Radî, *age*, s. 725.

⁵⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 731. “Cömert kişi, sadaka verdikçe üzerindeki zırh genişler, uzar.” Bkz. Buhârî, *Cihâd* 89; Muslim, *Zekât* 76.

⁵⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 681.

⁵⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 766.

⁵⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 629.

⁵⁹ Tirmizî, *İmân* 8.

⁶⁰ Buhârî, *Cenâiz* 45; Muslim, *Cenâiz* 12.

Bunun bilincinde olan Hz. Ali, kişinin, diline hâkim olması konusunda çok duyarlı davranmış ve buna dair çevresine bazı öğütlerde bulunmuştur. Ona göre diline hâkim olamayan, kendini maskara eder⁶¹; akıllı kişinin dili, kalbinin; ahmak kişinin kalbi ise dilinin gerisindedir.⁶² Zaten Hz. Ali, buna muadil olarak “kişi, dilinin altında gizlidir”;⁶³ “değerini bilmeyen, zayi olur, yok olup gider” demiştir.⁶⁴ Yine bir seferinde arkadaşına “Seninle konuşana karşı keskin dilli olma, doğruya yöneltene de edebiyat yapma!” diye uyarıda bulunmuştur.⁶⁵

O, “Ey müminler! Her kim, yapılan bir düşmanlık ve kendisine çağrılan bir kötülük görür de kalbiyle ondan nefret ederse, günah ve cezadan muaf olur. Her kim diliyle karşı çıkarsa, bundan dolayı mükâfat alır ki, bu da öncesinden daha iyidir”⁶⁶ diye uyarıda bulunmuştur.

Bir diğer sözü de aynı minval üzere şöyle rivayet edilmiştir: “Kötülüğü eli, dili ve kalbi ile inkâr eden, hayırlı sıfatları kendisinde toplamıştır.⁶⁷ Kötülüğü dili ve kalbiyle inkâr eden, ama eliyle engel olmayan iki haslete yapışmış, birini de kaybetmiştir. Kalbiyle inkâr edip, eliyle ve diliyle kötülüğe engel olmayan şerefli üç özellikten ikisini kaybetmiş, sadece birine tutunmuştur. Kötülüğü eli, dili ve kalbiyle inkâr etmeyenler ise, yaşayanların ölüsüdür.”⁶⁸

⁶¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 681.

⁶² Radî: “Bu söz, Hz. Ali'nin çok güzel görüşlerinden biridir. Bu sözün manası şudur: Akıllı adam ancak istişare ve fikir teatisinde bulunduktan sonra görüşünü beyan eder. Ahmağın yanlışları ise onun düşüncesini ölçüp biçmesi ve sağlıklı düşünmesinin önüne geçer. Buna göre sanki akıllının dili kalbine; ahmağın kalbi ise diline bağlıdır. Bkz. Şerîf er-Radî, *age*, s. 689.

⁶³ Hz. Ali'nin “Konuşun, tanımırız! Zira insan, dilinin altında gizlidir” sözü, bunu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Bkz. Şerîf er-Radî, *age*, s. 769.

⁶⁴ Şerîf er-Radî, *age*, s. 691.

⁶⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 773. Hz. Peygamber, bir ara diline işaret ederek Muaz b. Cebel'e “Şuna sahip ol!” diye tavsiyede bulunmuştur. Bkz. Tirmizî, *İmân* 8.

⁶⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 764.

⁶⁷ Dil, öyle mühim bir organdır ki Allah, onun sebebiyle azap ya da merhamet eder. Bkz. Buhârî, *Cenâiz* 45; Muslim, *Cenâiz* 12.

⁶⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 765. Hz. Ali, bu sözüyle “Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir” hadisine telmihte bulunmuştur. Bkz. Buhârî, *Melâhim* 17; Muslim, *İmân* 78; Ebû Dâvud; *Salâtu'l-İydeyn* 248; Tirmizî, *Fiten* 11; İbnu Mâce, *Fiten* 20.

1.6. Doğruluk

Uygulanması noktasında belki de en zor olan davranış, doğruluktur. Öyle ki Hz. Ebu Bekir, “Ey Allah'ın Resülü, saçların ağardı, yaşlandın” deyince o, “Beni, Hûd suresi ihtiyarlattı” cevabını vermiştir.⁶⁹ Çünkü adı geçen surede “emrolunduğun gibi dosdoğru ol” emri bulunmaktaydı.⁷⁰

Hz. Ali, “İman, doğruluğu seçmendir, bu tercih çıkar sağlayacak yalana karşın sana zarar verecek olsa bile!” demek suretiyle neredeyse imanla doğruluğu özdeşleştirmiştir.⁷¹

Hz. Ali, Hz. Peygamberin doğruluğundan, vahyin istikametinden ayrılmadığına ve bunun sonucunda idare ettiği toplumun da ideal bir toplum haline geldiğine şu sözüyle işaret etmiştir: “ Onları (sahabeyi) eşi benzeri olmayan mükemmel bir vâli/idareci yönetti; hem kendisi dosdoğru olarak yaşadı hem onları doğru yola getirdi. Bu öyle bir doğruluktur ki, devenin istirahat halinde boynunu yere koyarak dümdüz olduğu gibi her şeyi dosdoğru yaptı.”⁷² Komutan Malik’e ise “Allah’tan korkan ve dosdoğru olanlara yapış!” diye nasihatte bulunmuştur.⁷³

Doğruluk erdemi, öyle ulvi bir özelliktir ki kişi, onsuz yalan, iftira, kıskanma, gıybet, koğuculuk, fitne fesat vb. her olumsuzluğu işleme potansiyeline sahip olacaktır.

1.7. Dostun ve Dostluğun Önemi

Hz. Ali'nin, üzerinde durduğu erdemlerden bir diğeri de dostluk, dostun konumu, kimin dost edinip edinmeyeceği olayıdır. O, dostları yitirmenin gurbet⁷⁴ olduğunu; dostluğun, istifade edilmesi gereken bir yakınlık olduğunu ve usanıp daralan kimseye de güvenmemenin gerektiğini⁷⁵ vurgulamıştır.

Kendisi, dostun, dostunu kıskanamayacağını, aksi takdirde bunun bir sevgi azlığına işaret ettiğini⁷⁶; dostu aleyhinde başkalarına söz taşıyanın,

⁶⁹ Tirmizî, *Tefsir*, 56.

⁷⁰ Hud, 11/112.

⁷¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 783.

⁷² Şerîf er-Radî, *age*, s. 782.

⁷³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 773.

⁷⁴ Şerîf er-Radî, *age*, s. 626.

⁷⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 693.

⁷⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 725.

⁷⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 726.

dostunu kaybedeceğini⁷⁷ belirtmiştir. Kara gün dostunun, 1-Zora girdiğinde, 2-Yanında bulunmadığında ve 3-Öldüğünde olmak üzere üç durumda kardeşini korumadıkça gerçek dost sayılmayacağını⁷⁸ söylemiştir. Çünkü dostluk, dostun yokluğunda onun hakkını korumayı gerektirir.

Hız. Ali, dostluk ilişkilerinde de bir dengenin sağlanması gerektiğine dikkat çekerek “Dostunu ihtiyatla sev; ola ki bir gün sana düşman olur. Düşmanına da dengeli davran; ola ki bir gün sana dost olur”⁷⁹ deme gereğini duymuştur.

Hız. Ali, dost kaybetmeyi acizlik olarak nitelemiş ve insanların en aciz olanın, kazandığı dostu kaybeden kimse olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰

Hız. Ali, dostları “bizzat kendi dostun, dostunun dostu ve düşmanın düşmanı olmak üzere üçe ayırmış⁸¹ ve dostunun düşmanını dost belleme; böyle yapmakla dostuna düşman olursun” diye uyarıda bulunmuştur. Daha sonra ise oğlu Hasan’a ise “Yavrucuğum, ahmakla dost olmaktan sakın! Çünkü o, sana yardım etmek isterken zarar verir.⁸² Cimri ile dost olmaktan sakın! Çünkü o, ona en çok ihtiyaç duyduğunda, senden uzak durur. Kötü adam ile de dost olmaktan sakın! Çünkü o, en küçük bir şeyle seni bırakır, gider. Yalancı kimse ile de dost olmaktan sakın! Çünkü o, serap gibidir; sana uzağı yakın; yakını da uzak gösterir”⁸³ diyerek, kiminle dost olunamayacağını tavsiye etmiştir.

1.8. Ehl-i Beyt Sevgisi

Ehli beyt, Hız. Peygamberin ailesi ve çocuklarıdır. Müminlerin anneleri, Hız. Fatma, Hız. Ali, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin, Ehli beyt’in fertleri arasında yer alan şahsiyetlerdir.⁸⁴ Kur’an, onlara şu iltifatta bulunmuştur:

⁷⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 730.

⁷⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 710.

⁷⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 742.

⁸⁰ Şerîf er-Radî, *age*, s. 682.

⁸¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 748.

⁸² Hız. Ali başka bir yerde ise “Ahmakla arkadaş olma; çünkü o, yaptığını sana süslü gösterir ve senin de kendisi gibi olmanı ister” diye uyarıda bulunmuştur. Bkz. Şerîf er-Radî, *age*, s. 748.

⁸³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 688.

⁸⁴ “Ev halkı” anlamına gelen Ehl-i beyt (ehlu'l-beyt) terkibi ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Cahiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i beyt tabiri, İslami dönemden itibaren

“*Ey Peygamber hanımları! Evlerinizde oturun; eski cahiliyedeki gibi açılıp saçılmayın! Namazı kılın, zekâtı verin; Allah’a ve Resulü’ne itaat edin! Ey Ehl-i beyt! Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”⁸⁵

Müminlerin annelerinin, Ehl-i beyt’ten olduğu yukarıdaki ayetten anlaşılmaktadır. Ümmü Seleme şöyle demiştir: “Bu ayet, benim evimde indi. Hz. Peygamber; Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin’i yanına çağırdı. Onları, Hayber yapımı geniş bir elbisenin/abanın altına topladı, kendisi de içine girdi ve “İşte bunlar benim Ehl-i Beytimdir” diye buyurdu. Sonra inen ayeti okudu ve “Allah’ım! Onlardan kötülükleri gider, onları tertemiz et!” diye dua etti. Bunun üzerine ben “Ya Resulallah, ben de Ehl-i beyt’ten değil miyim, dedim.” Hz. Peygamber “Sen, benim ehlimsin; sen, zaten hayır içindesin” diye buyurdu.⁸⁶ Bu hadisten hareketle Ehl-i beyt’e “*Âl-i Abâ*” da denilmiştir. Ehl-i beyt’i sevmek imanın bir göstergesi sayılmıştır. “*Resulüm, onlara de ki: ‘Ben bu davetim için, sizden bir karşılık ve ücret beklemiyorum; sadece yakınlarıma sevgi göstermenizi istiyorum.*”⁸⁷

Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye: “*Ya Ali, seni ancak mümin olanlar sever; sana ancak münafiklar buğz eder*” diye buyurmuştur.⁸⁸ Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için ise “*Bunlar benim çocuklarımdır; evladımın çocuklarıdır. Allah’ım, ben onları seviyorum, sen de sev! Allah’ım, onları sevenleri de sev!*” şeklinde dua etmiştir.⁸⁹

Hz. Ali, “Biz (Ehl-i beyt), ümmet için, bir binanın dengesini sağlayan ortanca sütun gibiyiz. Ümmetin önümüzde olanları da arkamızda olanları da, bize ayak uydurmaya çalışmalıdır ki, dengeyi bulsunlar”⁹⁰; “Biz Ehl-i beyt’i sevenler, yoksulluk için bir elbise hazırlasınlar”⁹¹ diyerek, Ehl-i beyt sevgisinin, beraberinde bazı riskler taşıdığını vurgulamıştır.

günümüze kadar sadece Hz. Peygamber’in ailesi ve soyu manasına gelen bir terim olmuştur. Bkz. Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1994, X/498.

⁸⁵ Ahzâb, 33/33.

⁸⁶ Tirmizî, *Menâkıb* 90.

⁸⁷ Şûrâ, 42/23.

⁸⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 61.

⁸⁹ Tirmizî, *Menâkıb*, 87. “*Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı çağıralım...*” (Âl-i İmrân, 3/61) ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber, hemen Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin’i çağırdı ve “Allah’ım, bunlar benim ailemdir!” buyurdu. Bkz. Muslim, *Fedâilu’l-Ashâb* 32; Tirmizî, *Menâkıb* 87.

⁹⁰ Şerîf er-Radî, *age*, s. 703.

⁹¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 704. Mesela Zemahşerî, Ehl-i Beyt hakkında şöyle demiştir:

Hız. Ali ile beraber Sıffîn'den dönen Sehl b. Huneyf el-Ensârî (ö.38/658-59)⁹², Kufe'de vefat etmişti. Sehl, Hız. Ali'nin en çok sevdiği insanlardan biri idi. Onun ölümü üzerine şöyle demiştir: “*Beni seven bir dağ bile olsa, belalara dayanamaz, nihayetinde çöker/göçer.*”⁹³

1.9. Hikmet

Hız. Ali'nin, sürekli gündeminde tuttuğu kavramlardan bir tanesi de hikmettir. Aslında hikmet, tarih boyunca her erdemli insanın elde etmeye çalıştığı ve onun yolunda enerji tükettiği evrensel bir değerdir.

Allah, Hız. Peygamber'e, insanları hikmetle, güzel öğüt ve en güzel bir metotla davet etmesini;⁹⁴ yanı başında bulunan insanlara da va'z-u nasihatte bulunmasını emretmiştir.⁹⁵

Hikmet erdemi konusunda Hız. Ali, şunları demiştir:

“Aklını uz bakışla kullanan, hikmete ulaşır; ona ulaşan, ders alır.”⁹⁶

“Nerede olursa olsun, hikmeti al! Çünkü hikmet, kimi zaman münafığın kalbinde olur fakat orada çıkıp ta ki asıl sahipleri olan müminlerin kalbine

“Şek, şüphe ve ayrılıklar oldukça arttı.
Her fırka, doğru yola çağırıp kurtulduğunu iddia ediyor.
Benim tek sığınağım, eşi benzeri olmayan Allah'tır.
Sevgim ise Ahmed ile Ali'yedir.

Bir köpek (Kıtmîr), *Ashâb-ı Kehf* sevgisiyle kurtulmuşken,
Ben, *Ehl-i Beyt'e karşı nasıl vefasız olabilirim?*” Bkz. Şihâbüddîn Ebû ‘Abdullâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem 'ul-Udebâ*, Dâru'l-Fikr, Kâhire, 1980, VI/2689; Bahâüddîn Muhammed b. Huseyn b. ‘Abdussamed el-‘Amilî, *el-Keşkül*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût, 1998, I/169; Muhammed ‘Abdulazîz en-Naccâr, *Diyâu's-Sâlik ilâ Evdehi'l-Mesâlik*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2001, II/183.

⁹² Asıl adı *Sehl b. Huneyf el-Ensârî* olup Medine'nin Evs kabilesindendir. Bedir'de bulunmuş, Uhud'da Hız. Peygamber'e ölümüne biat etmiş, savaşta herkesin kaçtığı bir anda o, direnenlerden olmuştur. Nerdeyse bütün gazalarda bulunmuştur. Hız. Ali Basra'ya giderken onu Medine'ye vali olarak göndermiştir. Sıffîn'den sonra, Kufe'de Hicri 38'de vefat etmiştir. Sehl, Medine valisi iken Hız. Ali ona bir mektup göndermiştir. Ahmed b. Hanbel, Nesai, Tirmizî ve İbn Mâce Sehl b. Huneyf'ten hadis rivayet etmişlerdir. Bkz. Muhammed Hamidullâh, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul, 1991, I/176; Tevhid Bakan, “Sehl b. Huneyf” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI/320.

⁹³ Bunun anlamı “Onun sınavı yaman olur, musibetler başına üşüşür. Bu, ancak, tertemiz muttakiler ve seçkin iyilerin başına gelir.” Bkz. Şerîf er-Radî, *age*, s. 704.

⁹⁴ Nahl, 16/125.

⁹⁵ Nisâ, 4/63; Zâriyât 51/55.

⁹⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 685.

girinceye kadar çırpınır durur.”⁹⁷ “Hikmet, müminin kaybolmuş malıdır. Nifak ehlinin yanında olsa bile onu al!”⁹⁸

Oğlu Hasan’a ise “Kalbini hikmetle aydınlat!” demiştir.⁹⁹

1.10. İlim

Kendisi de bir ilim deryası olan Hz. Ali, ilim konusunda çok duyarlı davranmış, memurlarını ilimden yararlanan kimselerden seçmeyi yeğlemiş ve yakın çevresine ilim çeşmesinden kana kana içmesini tavsiye etmiştir.

Ona göre ilmin en basit olanı, dilde kalan ilimdir; en üstünü ise insanın tutum ve davranışlarında tatbik edilenidir.¹⁰⁰

Hz. Ali, Kümeyl b. Ziyad en-Nehaî (ö. 82/701)’ye¹⁰¹ şu öğüdü vermiştir: “Ey Kümeyl! İnsanlar üç çeşittir: Allah’ı bilen âlim; kurtuluş yolunda ilim öğrenen; diğeri ise, her seslenene, istisnasız uyan, her rüzgâra kapılan küçük sineklerdir. Onlar, ne ilim nuru ile aydınlanmışlar ne de sağlam bir desteğe dayanmışlardır. Ey Kümeyl! İlim, maldan daha hayırlıdır, ilim seni korur; sen ise malı kollarsın. Mal, vermekle azalırken, ilim öğretmekle çoğalır. Mal sahipleri, malın yok olması ile batar giderler.”¹⁰²

⁹⁷ Şerif er-Radî, *age*, s. 692.

⁹⁸ Şerif er-Radî, *age*, s. 692. Bu sözün ilk kesiti, hadis olarak rivayet edilmiştir. Bkz. Tirmizî, *İlim* 19; İbn Mâce, *Zuhd* 17.

⁹⁹ Şerif er-Radî, *age*, s. 573.

¹⁰⁰ Şerif er-Radî, *age*, s. 699. Hz. Ali, burada pratik hayatta uygulanmayan ilmin, bireysel ve toplumsal bağlamda kişiye bir yararının olmayacağını belirtmiştir. Ki Kur’an’da ilmiyle amel etmeyen, teorik söylemi ile pratik hayatı çelişkili olanlar, hevâ ve hevesinin peşinden koşanlar, kimi yerde dilini sarkıtıp soluyan köpeğe (A’raf, 7/176), kimi yerde ise koca koca kitaplar taşıyan merkebe (Cuma, 62/5) benzetilmiştir.

¹⁰¹ Asıl adı Kümeyl b. Ziyâd (‘Abdirrahmân) b. Nehîk (Nuheyk) b. Heysem en-Nehaî el-Küffî’dir. Hz. Ali’ye yakınlığıyla tanınmıştır. Küfe’de dünyaya gelmiştir. Hayatı, oldukça hareketli geçmiştir. Kümeyl’in Cemel Vak’ası’na katılıp katılmadığı hususunda bilgi yoktur. Kümeyl, savaş esnasında oldukça cesur ve vakur karakteriyle tanınmıştır. Sıffin’de ise Hz. Ali’nin safında yer aldığı, Hz. Ali’nin kendisine bazı dualar öğrettiği ve tavsiyelerde bulunduğu kaydedilmektedir. Haccâc tarafından öldürülmüştür. Kaynaklarda saygın ve güvenilir bir kimse olduğu belirtilen Kümeyl, birçok sahabiden rivayette bulunmuş; birçok ravi de kendisinden hadis rivayet etmiştir. Genellikle Sünnî hadis kaynaklarında rivayetlerine yer verilmeyen Kümeyl’in Şii hadis kitaplarında, bazı tarihlerde ve tabakatta ilgili eserlerde Hz. Ali’nin kendisine tavsiyeleri ve öğrettiği dualar yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, “Kümeyl b. Ziyad” maddesi, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI/550. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tarihü’l-Taberî -Tarihü’r-Rusul ve’l-Mulûk-*, Daru’t-Turâs, Beyrût, 1387, VI/350; Ebû’l-Hasan ‘Ali b. Ebû’l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, Dâru’l-Kuttâbi’l-‘Arabî, Beyrût, 1997, III/497.

¹⁰² Şerif er-Radî, *age*, s. 713.

Hız. Ali, fazla ilmin, fazla mal gibi netameli bir obje olmadığını vurgulamak için “İlim kabı hariç, her kap içine konulanla daralır. İlim kabı, ilim konulduka genişler”¹⁰³ diye bir tespitte bulunmuştur.

İlmin daha kalıcı olmasına dair ise şunu söylemiştir: “İlim iki çeşittir: Yazılı ilim ve kulaktan dolma ilim. Yazılı ilim olmadığı zaman, kulaktan dolma ilim de fayda vermez”¹⁰⁴

Hız. Ali, Cabir b. Abdullah el-Ensârî (ö.78/697)'ye şöyle demiştir: “Ey Cabir! Din ile dünyanın ana direği dört tanedir: İlmi ile amel eden âlim; öğrenmekten geri durmayan cahil, malında cimrilik yapmayan zengin, ahretini dünyası uğruna satmayan fakir kimsedir.”¹⁰⁵

1.11. Kanaat Etmek

K-n-a fiilinden türemiş mastar bir sözcüktür. İhtiyaç duyulan şeylerin en az kısmına razı olmak anlamına gelir.¹⁰⁶ Hız. Ali'nin, yaşadığı hayatıyla mütenasip olarak vurguladığı erdemlerden bir diğeri de kanaattir; az ile yetinmektir.

O “Kanaat, bitmez tükenmez bir hazinedir”¹⁰⁷ ve kanaat ettiğın, sana yeter.¹⁰⁸ Hiçbir mal, fakirliğe karşı kıt kanaat geçinmeye razı olmaktan daha etkili bir çare olamaz. Yetecek kadar ile yetinen kimse, rahat etmiş; işini yoluna koymuş; geçimini temin etmiş ve her şeyini kolaylaştırmıştır.¹⁰⁹ Ölümüne razı olunmalı ama zillete asla! Aza kanaat etmeli ama insanlara el avuç açmamalı!”¹¹⁰ demiştir.

Kendisine öğüt vermesini isteyen bir adama şöyle cevap vermiştir: “Amelsiz bir şekilde ahireti dileyenlerden ve olmayacak beklentilerden dolayı tövbeyi erteleyenlerden olma! Bazı kişiler, dünyada zahitlerin sözlerini söyler, fakat dünyaya rağbet edenlerin yaptıklarını yapar. Dünya malından ne kadar verilse doymaz; verilmez ise, kanaat etmez. Verilen malın şükründen aciz kalır; verilmeyenin fazlasını ister. Kötülükten men eder,

¹⁰³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 724.

¹⁰⁴ Şerîf er-Radî, *age*, s. 756.

¹⁰⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 761.

¹⁰⁶ Râğıb el-İsfahânî, *age*, s. 685.

¹⁰⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 758. er-Radî: “Bazı kimseler, bu sözü, Rasulullah'tan rivayet etmiştir” der. Bkz. *age*, s. 788.

¹⁰⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 770.

¹⁰⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 763.

¹¹⁰ Şerîf er-Radî, *age*, s. 770.

fakat kendisi sakınmaz; emreder, kendisi o emre uymaz. Mülk olarak *kanaat*; bolluk olarak da güzel ahlak yeter.

Hz. Ali'ye “*Ona hoş bir hayat yaşatacağız*”¹¹¹ ayeti sorulduğunda: “O, kanaattir” diye cevap vermiştir.¹¹²

1.12. Namaz

Hz. Ali'nin, ne durumda olursa olsun her halükârda ikame ettiği, hem Ehl-i Beyt'ine hem sivil ve askeri bütün memurlarına hararetle tavsiye ettiği öncelikli ibadet, namazdır.

O, namazın şuurlu bir şekilde kılınmasını tavsiye etmiş, şüphe içinde kılınan namazın bir değerinin olmadığını söylemiştir. Mesela Harûriye Haricilerinden bir adamın gece namazı (teheccüd) kıldığını ve sürekli Kur'an okuduğunu işittiğinde; “Yakîn haldeki uyku, şüphe içinde kılınan namazdan daha hayırlıdır.” diye belirtmiştir.¹¹³ Aynı şekilde “Nice gece namazını kılan vardır ki, namazından elde ettiği ancak uykusuzluk ve cefadır”¹¹⁴ diyerek, takva ile kılınmayan namazın, amacına varmadığını vurgulamıştır.

Hz. Ali, namazın içtenlikle ve samimiyetle kılınması gerektiği hususunda “Bayram, ancak Allah'ın, namaz ibadetini övdüğü kişinin bayramıdır” demiştir.¹¹⁵

Bu konuda Malik b. Eşter'e şu nasihatte bulunmuştur: “Allah'a yaklaşmak amacıyla yaptığın ibadetleri eksiksiz, lekesiz ve bedeninin dayanabildiği kadar tam olarak yap! İnsanlara namaz kıldırıldığın zaman, ne onları usandıran ne eksik kıldırın ol! Çünkü insanların içinde hastalar ve ihtiyacı olanlar vardır. Beni Yemen'e gönderdiğinde Hz. Peygambere: “Onlara nasıl namaz kıldırırım?” diye sordum. Hz. Peygamber: “En zayıflarının kıldığı namaz gibi kıldır, müminlere de merhametli ol!” diye buyurdu.¹¹⁶

¹¹¹ Nahl, 16/97.

¹¹² Şerif er-Radi, *age*, s. 715.

¹¹³ Şerif er-Radi, *age*, s. 700.

¹¹⁴ Şerif er-Radi, *age*, s. 712.

¹¹⁵ Şerif er-Radi, *age*, s. 777.

¹¹⁶ Şerif er-Radi, *age*, s. 542. Hz. Ali, aslında bir hadise telmihte bulunmuştur. Bkz. Muslim, *Salât* 37; Neseî, *Imame* 35; Tirmizi, *Salât* 175.

1.13. Sabır

S-b-r fiil kökünden türemiş bu kelime, sözlük anlamıyla darda tutmak, hayvanı yemsiz olarak hapsedmektir. Nefsi, zararlı olan şeylere karşı hapsedmektir. Şayet sabır, afet ve felaketslere karşı olursa, buna göğüs genişliği, göğüs ferahlığı denir.¹¹⁷

Hız. Ali, imanın dört temel üzerinde kurulduğunu söylemiştir, onlar; *sabır, yakîn* (kesin inanç), *adalet ve cihattır*. Sabır; şevk, korku, zühd ve teyakkuz esaslarına dayanır.¹¹⁸ Sabır iki çeşittir: Hoşlandığın ve hoşlanmadığın şeylere karşı sabretmek/direnmek.¹¹⁹ Bir musibete karşı sabırsızlık gösteren ve serzenişte bulunan zarar eder.¹²⁰

Müminin en sağlam siperi olan sabır, olaylara karşı direnmektir.¹²¹ Sabır, musibete karşı metanet gösterme oranında verilir. Musibet anında dizini döven, amelini boşa çıkarmış olur.¹²² Aslında süre uzasa da, sabreden mutlaka zafere ulaşır.¹²³

Hız. Ali, Eşas b. Kays (ö.40/661)'ın¹²⁴ oğlunun taziyesinde ona: "Ey Eş'as! Oğlundan dolayı üzülürsen, bil ki bu üzüntün, senin ona duyduğun

¹¹⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Dâru İhyâi Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 2001, XII/12; Râğîb el-İsfahânî, *age*, s. 474; 'Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1998, I/380.

¹¹⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 685.

¹¹⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 692.

¹²⁰ Şerîf er-Radî, *age*, s. 702. "Kim, her türlü sıkıntı ve eziyetlere sabreder, yapılan kötülüklerle de intikam almayıp affetme yolunu tutarsa, şüphesiz bu hareketi yapılmaya değer işlerdendir." Şûrâ, 42/43.

¹²¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 725. "Gerçek sabır, musibetin, insanı ilk sarsmasına (sadme-i ulâ) karşı gösterilen sabırdır." Bkz. Buhârî, *Cenâiz* 31.

¹²² Şerîf er-Radî, *age*, s. 712.

¹²³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 717.

¹²⁴ Asıl adı Ebû Muhammed Ma'dikerb b. Kays el-Eş'as el-Kindî'dir. Hız. Peygamber'in huzuruna gelmiştir. Cengâver sahâbilerdendir. Birçok fetihe katılmıştır. Hız. Ebûbekir'in kızkardeşi Ummu Ferve bnt. Ebi Kuhafe ile evlenmiştir. Muaviye, Sıffin'de araçlar devreye koyarak Eşas'ı kazanmaya çalıştıysa da o, Hız. Ali'nin yanında yer almış, ona bağlı kalmıştır. Nehravan'da Haricilere karşı savaşmıştır. Ailece zulüm ve haksızlığa karşıydılar. Torunu İbnu'l-Eşas el-Kindî ise istibdad sahibi zalim Haccac'a karşı verdiği mücadeleyle meşhur olmuştur. Geniş bilgi için bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, IV/254; Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî İbni'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mulûki ve'l-Umem*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1992, V/167; Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987, II/551; Ebû'l-Fidâ 'İmâduddîn İsmâil b. Şihâbuddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Daru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1988, V/85-86; Ebû Zeyd Veliyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Divânu'l-Mubtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-*

merhametindedir. Şayet Allah için musibetlere karşı sabredersen, bunun bir karşılığı vardır. Ey Eş'as! Başına gelenlere karşı sabırlı olursan, mükâfat görürsün. Yok, eğer ahu vah ederek sızlanıp durursan, günahkâr olursun. Ey Eş'as! Oğlun, senin için bir deneme ve sınanma aracı olmasına rağmen, doğarken sana mutluluk vermiştir. O, sevap ve rahmet iken, ölünce seni üzümüştür” şeklinde tavsiyede bulunmuştur.¹²⁵

Hız. Ali, Hız. Peygamber defnedilirken kabrin başında “Sabır güzeldir, ancak senin üzerine olanı hariç! Ağlayıp feryat etmek çirkindir, ancak senin ayrılışına dayanamamak hariç!¹²⁶ Senin uğrunda sıkıntı çekmek şerefli bir şeydir. Ya Resulallah, senden önce de senden sonra da çekilen sıkıntılar pek değersizdir!”¹²⁷ diye terennüm ederek, Hız. Peygambere olan bağlılık ve sevgisini belirtmiştir.

1.14. Sadaka Vermek

Hız. Ali, çok cömert bir kimseydi. Aynı erdeme çevresindekilerin de sahip olmasını isterdi. Nitekim bu konuda onlara hep öğüt vermiştir.

Hız. Ali, sadakayı, sahibi için kurtaran bir ilaç olarak nitelemiş¹²⁸ ve maiyetinde olanlara sadaka ile rızıklarını arttırmalarını¹²⁹, imanlarını sadaka ile mallarını da zekât ile korumalarını¹³⁰ tavsiye etmiştir.

Aynı şekilde yoksullukta bile sadaka verme kültürünün diri tutulmasını vurgulamış ve sadaka vermeyi, Allah ile ticaret yapma şeklinde nitelendirmiştir.¹³¹

O, darlıkta sadaka verene, bol kepçe ile verileceğini¹³² de belirtmiştir.

'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-Aşarahum min-Zevi's-Şe'ni'l-Ekber, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1998, II/476.

¹²⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 748.

¹²⁶ Aynı olayda Hız. Fatma, çevresindekilere : “Resulullah’ın üzerine toprak atmaya gönlünüz nasıl razı oldu?” diyecek kadar üzümüştür. Bkz. Buhârî, *Megâzî* 83.

¹²⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 749.

¹²⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 710.

¹²⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 682.

¹³⁰ Şerîf er-Radî, *age*, s. 712.

¹³¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 734.

¹³² Radî, “Bunun anlamı; kişinin hayır ve iyilik yolunda harcadığı malı az da olsa, Allah, onun karşılığında daha fazla ve daha çok verir demektir. Buradaki iki elden amaç, iki nimettir. Hız. Ali, insanın verdiği nimeti “kısa el”; Allah’ın verdiği nimeti de “uzun el” şeklinde nitelemiştir. Çünkü Allah’ın nimetleri sürekli/kesintisiz ve kulların verdiklerine göre kat be

1.15.Takva

Takva, v-k-y fiil kökünden türemiş bir kelimedir. Bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek durumlardan korumak, muhafaza etmektir. Başka bir ifadeyle takva, nefsi, korktuğu ve ürktüğü şeyden sakındırmaktır.¹³³

Hız. Ali, Allah'a karşı sorumluluk bilinci demek olan takvayı, ahlakın başı olarak nitelendirmiştir.¹³⁴ Aslında biz, takvayı “kişiye zarar veren, onu rahatsız eden eziyet ve fenalıklara karşı bir barikat ve engel” diye niteleyebiliriz. Başka bir ifadeyle takva, dikenli bir tarlada, dikenlerden sakınılarak yürümektir.

Ona göre takva gibi daha ulvî bir erdem yoktur ve şüpheli durumlarda takva sayesinde dik durmak gerekir.¹³⁵ Takva ile birlikte yapılan bir amel küçümsenemez, kabul edilenler nasıl küçümsenir ki!¹³⁶ Takvadan daha yüce bir üstünlük yoktur.¹³⁷ İnsanın servet sahibi olması, en önemli nimetlerden biridir. Servet sahibi olmaktan daha değerli olan şey ise, can sağlığıdır. Ondandır da daha üstün olanı ise kalbin takva sahibi olmasıdır.¹³⁸

Sıffin'den dönerlerken Kûfe varoşundaki mezarlığa vardıklarında şöyle dediler: “Ey yalnızlık diyarının, ıssız yerlerin, karanlık mezarların sakinleri! Ey kara toprağın, gurbetin, yalnızlığın ve yabancılığın sahipleri! Siz, bizden önce yaşayıp gittiniz; biz ise sizi takip ediyor ve size ulaşmak üzereyiz. Bıraktığımız evlerde, şimdi başkaları oturuyor; eşleriniz nikâhlanıldı; bıraktığımız mallar paylaşıldı. İçinde bulunduğumuz durum budur, sizden ne haber?” Daha sonra arkadaşlarına dönerek şöyle dedi: Şayet kabirdekilerin konuşmalarına izin verilseydi, size “En hayırlı azığın takva olduğunu”¹³⁹ bildirirlerdi.”¹⁴⁰

kat daha çoktur. Ki Allah'ın nimetleri bütün nimetlerin aslıdır ve tüm nimetler onlardan neşet eder ve onlara geri döner.” Bkz. Şerif er-Radî, *age*, s. 728.

¹³³ Râğıb el-İsfahânî, *age*, s. 881.

¹³⁴ Şerif er-Radî, *age*, s. 773.

¹³⁵ Şerif er-Radî, *age*, s. 704.

¹³⁶ Şerif er-Radî, *age*, s. 699.

¹³⁷ Şerif er-Radî, *age*, s. 723.

¹³⁸ Şerif er-Radî, *age*, s. 769.

¹³⁹ Bakara, 2/197.

¹⁴⁰ Şerif er-Radî, *age*, s. 708. Hız. Peygamber “Allah, sizin suretlerinize ve kalıplarınıza bakmaz; fakat kalplerinize (ve amellerinize) bakar” buyurduktan sonra eliyle göğsünü işaret etmiş ve “Takva şuradadır” diyerek, kalbin merkeze alınmasına dikkat çekmiştir.

1.16. Zühd

Genel anlamda az olan şeyle yetinme, bir şeye karşı arzu duyma veya onun bir kısmına razı olma anlamına gelen zühd kelimesi, özelde ise dünyayı önemsememek, ona ilgi göstermemektir.¹⁴¹

Nehcu'l-Belâga'da Hz. Ali'nin, yaşadığı zahidâne hayatı yakından görmek mümkündür. Kendisi, bir devlet başkanı olmasına rağmen, son derece kıt kanaat geçinmiş, dünya metaini aldırış etmemiş, çevresine de aynı minval üzere hareket etmelerini tavsiye etmiştir.

Kendisi, zühdün gizlenmesini¹⁴²; dünyayı önemsemeyen kimsenin, belalara aldırılmayacağını¹⁴³; insanların, dünyalarını düzeltmek uğruna dinlerine ait bir emri bıraktıkları zaman, Allah'ın da onları daha kötü bir duruma düşüreceğini¹⁴⁴ belirtmiştir.

Hz. Ali'nin, dünyaya ve içindekilerine yönelik tutumu ve bakışı, onun şu cümlelerinde tezahür etmektedir:

“Dünya, bir geçittir, temelli kalınacak bir yer değildir. Orada iki çeşit insan vardır: Birisi; kendi nefsinin satar, dünya da onu tüketir. Öbürü ise, kendini kurtarır; dünya da, onu serbest bırakır.¹⁴⁵ Kimin kalbi dünya için çarparsa, onun kalbi üç konuda dünyaya asılı kalır: Sonu gelmeyen bir tasa/kaygı, onu bırakmayan bir hırs ve elde edemeyeceği bir arzu.¹⁴⁶ Allah'a yemin ederim ki şu dünyanız, benim gözümde cüzzamlı bir kimsenin elindeki domuztırnağından¹⁴⁷ daha değersizdir.¹⁴⁸ Dünyada çalışan iki sınıf insan vardır: Birincisi dünya uğruna çalışır, dünyası, onu ahiretinden alıkoyar; kendisinden sonra gelecek kimselerin yoksulluğu için endişelenir, şahsı için ise güven duyar ve başkalarının çıkarı uğruna ömrünü tüketir. İkincisi ise dünyada ahireti için çalışır, iki payı birden elde eder ve her iki dünyaya da sahip olur. Böylece Allah'ın yanında derece sahibi olur ve Allah,

Bkz. Buhârî, *Nikâh* 45, *Edeb* 57, *Ferâiz* 2; Muslim, *Birr* 28; Ebû Dâvud, *Edeb* 40, 56; Tirmizî, *Birr* 18.

¹⁴¹ Râğıb el-İsfahânî, *age*, 1412, s. 384.

¹⁴² Şerîf er-Radî, *age*, s. 685.

¹⁴³ Şerîf er-Radî, *age*, s. 685.

¹⁴⁴ Şerîf er-Radî, *age*, s. 702.

¹⁴⁵ Şerîf er-Radî, *age*, s. 710.

¹⁴⁶ Şerîf er-Radî, *age*, s. 727.

¹⁴⁷ Bir yanı çatal biçiminde çift tırnaklı, öbür yanı halkalı demir kancadır. Bkz. Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, haz. Komisyon, 1998, s. 623.

¹⁴⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 730.

onun her dileğini yerine getirir.¹⁴⁹ Ey dünya, ey dünya benden uzak dur! Kendini bana mı sunuyorsun, yoksa beni mi özlüyorsun? Heyhat, zaman seninle ilgilenme zamanı değildir! Var benden başkasını aldat! Sana ihtiyacım yok! Bir daha dönmeyecek şekilde seni üç kez boşadım! Ömrün kısa, belan kolay aşılır ve istikbalin önemsizdir. Ah azığın azlığından, yolun uzunluğundan, yolculuğun uzak ve hesap gününün dehşetinden!¹⁵⁰ Mümin, dünyaya ancak ibret gözüyle bakar, ancak karın tokluğu ile ondan yararlanır. Tikinti ve nefret ile ona kulak verir. Zenginlik yerine az ile yetinir. Eğer orada çok yaşadım diye sevinirse, eninde sonunda geçip gittiği için üzülecektir.¹⁵¹ Dünya; dokunuşu yumuşak ve içinde en ölümcül zehri taşıyan bir yılan gibidir. Toy, onu sınıksız kavrur; aklını kullanan, ondan sakınır.¹⁵² Ölenleri gördüğü halde ölümü unutan; ilk yaratılışı gördüğü halde tekrar dirilişi inkâr eden ve fani dünyayı imar etme adına, sonsuzluk yurdunu ihmal eden kişiye de şaşarım!¹⁵³ Dünya aldatır, zarar verir ve geçip gider. Allah, dünyayı dostlarına mükâfat; düşmanlarına da ceza yeri yapmamıştır. Dünya ehli, bir süre konaklayıp, ardından bir çılglık sesi ile yola koyulan bir kabileye benzer.¹⁵⁴

Bir adamın dünyayı kınadığını duyduklarında, şöyle buyurdular: “Ey dünyayı kınayan, aldatmalarına kanan ve sahte hayallerine kapılan adam! Sen, dünyaya kapılıyor sonra da onu yerden yere mi vuruyorsun? Sen mi dünyayı suçluyorsun, yoksa dünya mı seni? O, seni ne zaman azdırdı veya ne vakit aldattı? Toprakta çürüyen babalarının yok olduğu yerler ile mi yoksa annelerinin yer altında yattığı yerle mi kandırdı seni?”¹⁵⁵

Nevf el-Bikâli'ye¹⁵⁶ şu nasihati yapmıştır: “Ey Nevf, dünyaya ilgi göstermeyen ve ahirete düşkün olanlara ne mutlu! Onlar ki, yeri bir sergi, toprağını bir döşek, suyunu bir koku, Kur'an'ı bir şiar ve duayı da bir örtü

¹⁴⁹ Şerif er-Radi, *age*, s. 742.

¹⁵⁰ Şerif er-Radi, *age*, s. 695.

¹⁵¹ Şerif er-Radi, *age*, s. 762.

¹⁵² Şerif er-Radi, *age*, s. 706.

¹⁵³ Şerif er-Radi, *age*, s. 707.

¹⁵⁴ Şerif er-Radi, *age*, s. 774.

¹⁵⁵ Şerif er-Radi, *age*, s. 709.

¹⁵⁶ Asıl adı Ebû Yezîd b. Nevf b. Fadâle el-Bikâli'dir. Tabiindedir, Şam ehliindedir. Bu nedenle eş-Şâmî diye de bilinir. Hadis rivayet etmiştir ama israiliyat konusunda eleştirilmiştir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2000, XV/13.

edinmişlerdir. Dahası onlar, Mesih'in yaptığı gibi, dünyayı benliklerinden söküp atmışlardır."¹⁵⁷

Oğlu Hasan'a ise şunları tavsiye etmiştir: "Oğlum! Şu anda senin elinde bulunan dünyalık mal, senden öncekilere aitti ve senden sonrakilere geçecektir. Sen sadece iki kişi için topluyorsun: Ya sıkıntı ile topladığın malla Allah'a itaat etmek suretiyle mutlu olacak bir adama veya topladığın malla günah işleyerek bedbaht olacak bir adama. Her ikisi de, kendi şahsına tercih etmene ve sırtında taşımaya layık değildirler. Geçip gidenlere Allah'tan rahmet dile, bundan sonra geleceklere ise Allah'tan rızık dile!¹⁵⁸ Allah'ın dostları o kimselerdir ki, insanlar dünyanın dış görünüşüne bakarken; onlar, dünyanın içyüzüne bakarlar. İnsanlar geçici dünya malı peşinde koşarken; onlar, ahret için çalışırlar. Kendilerini helak edebilecek olan şehvet ve öfke gibi arzularını öldürürler. Kendilerini terk edecek şeyleri bilirler de, onları daha önce terk ederler. Başkalarının çok gördüklerini az görürler. Dünyayı elde etmeleri, aslında yitirmeleri demektir."¹⁵⁹

Sonuç olarak zühdün tamamı, Kur'an'da iki cümle ile özetlenmiştir: "*Bu, elinizden çıkana üzülmemeniz ve Allah'ın verdiği nimetlerle şımarmamanız içindir*"¹⁶⁰ Geçmişe üzülmeyen ve geleceğe de sevinmeyen kimse, zühdün her iki boyutunu da elde etmiş demektir.¹⁶¹

Sonuç

Bilindiği üzere Şerîf er-Radî tarafından derlenen ve Hz. Ali'ye isnat edilen Nehcu'l-Belâga adlı eser, mevize, mektup, hutbe, emirname özel ve resmî yazışmaları ihtiva etmektedir. Hem kapsam hem Arap dili ve belagati bağlamında önemli bir yere sahiptir.

Eser, antolojik bir formattadır. Eser, birçok kimse tarafından şerh ve tahkik edilmiştir. Biz, bu çalışmamızda eserin Muhammed Abduh tarafından yapılan tahkikli nüshasını esas aldık.

Nehcu'l-Belâga'daki ifade ve ibareler dikkatlice tefekkür edildiğinde Hz. Ali'nin, örnek insan yetiştirme yönünde çaba sarf ettiği kolaylıkla

¹⁵⁷ Şerîf er-Radî, *age*, s. 701.

¹⁵⁸ Şerîf er-Radî, *age*, s. 774.

¹⁵⁹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 778.

¹⁶⁰ Hadîd, 57/23.

¹⁶¹ Şerîf er-Radî, *age*, s. 780.

anlaşılacaktır. Çünkü kendisi, vahyin bidayetinden nihayetine kadar Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş bir kimsedir. Hatta kendisinden önceki her üç halifenin müsteşarlığını yapmıştır. Bu itibarla onun gerek sivil gerekse askerî bağlamda oldukça bir deneyiminin olduğu söylenebilir. Nitekim kendisi, söz konusu tecrübelerini etrafına aktarmış; idare erkinde bulunanlar ile toplumun kaynaşması yönünde çaba göstermiştir. Nehcu'l-Belâğa, iyice irdelendiğinde Hz. Ali'nin bu yöndeki cehd ve gayreti müşahhas bir şekilde görülecektir.

Nehcu'l-Belâğa'da İslâm dininin iman, ibadet, ahlâk ve ahkâmına ilişkin adalet, hikmet, takva, ilim, cömertlik, cesaret, alçakgönüllülük, doğruluk, dostluk, güler yüzlülük, hikmet, kardeşlik hukuku, sadaka verme, namaz, sabır, iffet, kanaat, sır saklama vb. erdemler mevcut olduğu gibi zulüm, cimrilik, açgözlülük, hırs, tamah, kin, adavet, hıyanet, ikiyüzlülük, yalan söyleme, adam kayırma gibi olumsuz özellikler de mevcuttur.

Biz, bu çalışmamızda sadece Nehcu'l-Belâğa'da vurgulanan olumlu özellikleri ele aldık. Bu, bütün olumlu özelliklerin, başlıklar altında verdiğimiz anlamına gelmemelidir. Daha çok, Hz. Ali'nin üzerinde durduğu başat özellikleri konu edindik. Hangi toplumda bulunursa bulunsun, gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde olsun, konu edinen ulvî özelliklere göre hayatını şekillendirenler, beşeriyetin en erdemli bireyleri ya da toplumu olmamaları muhaldir. Hz. Ali'nin maksadı da o erdemli birey ve toplumu oluşturmaktır. Onun, çevresine bulunduğu tavsiyelerin başında Allah'tan korkmaları, haramdan sakınmaları, dürüst olmaları, siyasi muhaliflerine bile insaf ölçüleri dâhilinde hareket etmeleri gibi erdemler gelmektedir. Öyle ki ölüm döşeginde bile çevresine insanı ihyâ ve inşâ eden tavsiyelerini yapmaktan geri durmamıştır.

Konular, eserde dağınık şekilde yer almaktadır. Konularına göre tanzim edilmiş değildir. Biz, eserin sayfalarında dağınık haldeki her konuyu irdeledik, konuya ilişkin farklı tespit, ibare ve ifadeleri bir araya getirdik; alfabetik bir formda analitik kritiğini yaptık. Mesela 662, 633, 685, 701, 707,724, 725, 775, 776 ve 784. sayfalarda geçen "Alçakgönüllü olmak" ile 685, 695, 701, 702, 706, 707, 709, 710, 727, 730, 742, 762, 774, 774, 778 ve 780. sayfalarda geçen "Zühd" adlı konu başlıklarını örnek verebiliriz. Diğer konu başlıklarını da aynı metodolojiyle tasnif ettik.

Mâlik b. Eşter, Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî, Eş'as b. Kays, Ziyâd b. Ebîhi, Sehl b. Huneyf el-Ensârî, Nevf el-Bikâlî vb. şahsiyetlerin biyografileri hakkında ne eseri derleyen Şerîf er-Radî ne de eseri tahkik eden Muhammed Abduh yer vermiştir. Biz, Hz. Ali'nin vurguladığı sözlerin, kendi bağlamında daha iyi anlaşılması açısından, konularımızla ilgili geçen tarihî şahsiyetlerin biyografilerine dair kısa notlar düştük.

Hz. Ali'nin, hadislerden kaynaklanan veya hadislere telmihte bulunduğu ifadelerin kaynaklarını hadis kitaplarından araştırdık, dipnotlarda vermeye çalıştık.

Konulara ilişkin bazı sözcük ve kavramların anlamlarını, kaynak eserlerden vermeye gayret ettik.

Son olarak biz, hakkında olumlu ve olumsuz değerlendirmeler olsa da Hz. Ali'ye isnat edilen, Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir yeri olan Nehcu'l-Belâga adlı eserin, akademik çevreler tarafından çeşitli boyutlarıyla ele alınmayı hak ettiği kanaatini taşıyoruz.

Kaynakça

- ‘Abdulbâkî, Muhammed Fuâd (ö.1967), *el-Mu‘cemu’l Mufehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, el-Matba‘atu’l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.
- el-Âmilî, Bahâuddîn Muhammed b. Huseyn b. ‘Abdussamed (ö.1031/1622), *el-Keşkül*, thk. Muhammed ‘Abdulkerîm en-Nemirî, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. ‘Abdullâh b. Sehl b. Sa‘îd b. Mehrân (ö.395/1010), *Cemheretu’l-Emsâl*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, ts.
- Aycan, İrfan “Ziyâd b. Ebih” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2013.
- Bakan, “Tevhid Sehl b. Huneyf” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2009.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö.256/870), *Sahîhu’l-Buhârî*, el-Mektebetu’l-İslâmî, İstanbul, 1979.
- Curcânî, Ebû’l-Hasan ‘Alî b. Muhammed (ö.816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, ts.
- Durmuş, İsmail, “Nehcu’l-Belâga” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2006.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. Eş’as (ö.275/888), *Sunen*, Dâru’l-Fikr, Riyâd, ts.

- Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, 'Abdullâh b. 'Abdulazîz b. Muhammed (ö.487/1094), *Faslu'l-Makâl fî Şerhi Kitâbi'l-Emsâl*, thk. İhsân 'Abbâs, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1971.
- Ebû 'Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, (ö.224/838), *el-Emsâl*, thk. 'Abdulmecîd Kutalmış, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimaşk, 1980.
- Efendioğlu, Mehmet, "Osman b. Huneyf" maddesi, *DİA*, İstanbul 2007.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed (ö.577/1182), *Esrâru'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Erkâm, Kâhire, 1999.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî (ö.370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mu'rib, Dâru İhyâi Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 2001.
- el-Ferâhidî, Ebû 'Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. 'Amr (ö.170/787), *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm Samarraî, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, "Hasan" maddesi, *DİA*, İstanbul, 1997.
- Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005.
- Hacı Halîfe, Mustafa b. 'Abdullâh (ö.1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdâd, 1941.
- Hamidullâh, Muhammed (ö.2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuġ, İrfan Yay. İstanbul, 1991.
- el-Hâşimî, Ebû'l-Hayr Zeyd b. 'Abdullâh b. Mes'ûd b. Rifâ'a (ö.400/1010), *el-Emsâl*, Dâru Sa'duddîn, Dimaşk, 1423.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnusî (ö.1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984.
- İbn Fâris, Ebû'l Huseyn Ahmed (ö.395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Cîyl, Beyrût, 1991.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed (ö.808/1406), *Dîvânu'l-Mubtede ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-Asârahum min-Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halîl Şahhade, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ 'Îmâduddîn İsmâîl (ö.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1988.

- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd (ö.279/892), *Sunenu İbn Mâce*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1300.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec ‘Abdurrahmân b. ‘Alî (ö.597/1201), *el-Muntazam fî Tarîhi'l-Mulûki ve'l-Umem*, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût, 1992.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan ‘Alî b. Ebû'l-Kerem Muhammed el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ ‘Abdullâh el-Kadî, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût, 1987.
- el-İsfahânî, Râğîb (ö.425/1033), *el-Mufredât*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1412.
- İsmâil Paşa, Bağdâdî (ö.1920), *Hediyetu'l-‘Ârifin Esmâu'l-Muellifin Âsâru'l-Musannifin*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrût, 1951.
- el-Kâsımî, Ebû ‘Abdullâh İbnu'l-Vezîr Muhammed b. İbrâhîm (ö.840/1374), *el-‘Avâsim ve'l-Kavâsim fî Zebbi ‘an Sunneti Ebi'l-Kâsim*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1994.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Sa‘îd b. el-Hallâk (ö.1913), *Kavâ'idu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Daru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût, ts.
- el-Meydânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (ö.518/1124), *Mecma'u'l-Emsâl*, Dâru'l-Ma‘rife, Beyrût, ts.
- el-Mufaddal b. Seleme, Ebû Tâlib b. ‘Âsım el-Lugavî en-Nahvî el-Kûfî (ö.290/903), *el-Fâhir*, thk. ‘Abdulalim et-Tahâvî, Dâru İhya el-Kutubi'l-‘Arabiyye, 1380.
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Haccâc (ö.261/875), *Sahîhu Muslim*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrût, ts.
- en-Naccâr, Muhammed ‘Abdulazîz, *Diyâu's-Sâlik ilâ Evdehi'l-Mesâlik*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2001.
- Nesaî, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed (ö.303/915), *Sunen*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrût, ts.
- Onat, Hasan, “İbrahim b. Eşter” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2000.
- Önkâl, Ahmet “Akil b. Ebu Talib” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1989.
- Öz, Mustafa “Ehl-i Beyt” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1994.
- _____, “Kümeyl b. Ziyad” maddesi, *DİA*, Ankara, 2002.

- Özel, Mustafa, “Şerîf er-Radî” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2010.
- es-Se'alebî, Ebû Mansûr 'Abdumelik b. Muhammed b. İsmâ'il (ö.429/1038), *et-Temsil ve'l-Muhâdara*, Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kuttâb, Tûnus, 1981.
- es-Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn (ö.911/1506), *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ*, thk. Fuâd 'Alî Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1998.
- Şerîf Radî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Mûsâ (ö.406/1015) *Nehcu'l-Belâğa*, thk. Muhammed 'Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1992.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2000.
- _____, *Tarîhu't-Taberî -Tarîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk-*, Daru't-Turâs, Beyrût, 1387.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed (ö.279/892), *Sunen*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1980.
- Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, haz. Komisyon, Ankara, 1998.
- ez-Zebidî, Muhammed Murtazâ (ö.1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet, Dâru'l-Hidâye, Kâhire, ts.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd (ö.538/1144), *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1998.
- _____, *el-Mustaksâ fî Emsâli'l-'Arâb*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1987.
- Ziriklî, Hayruddîn (ö.1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1980.